

---

a szociográfiai újhullám problémái

(Egy könyv kapcsán)

GARAI LÁSZLÓ

Írószemmel 1970 címmel válogatást adott ki a Kossuth Könyvkiadó a magyarországi folyóiratok múlt évi számainak valóságfeltáró szociográfiaiából, riportjaiból. Nemes György, a kötet összeállítója, előszavában elmondja, hogy „figyelemreméltó visszhangot váltott ki” az ugyanilyen jellegű, de nem egy, hanem huszonöt év termése legjavát felölelő, a felszabadulás huszonötödik évfordulója alkalmából megjelent *Életünk tükrében* c. gyűjteménye. Ennek folytatásaként, az új erőre kapott szociográfikus irodalom igényeként indokoltnak látszik a társadalmi élet legjellegzőbb problémáival foglalkozó írások évenkénti könyvbe gyűjtése. „Az írói odafigyelés, valóságunk kutatása, ha úgy tetszik, mai szocialista életünk fölfedezése, s a szerzett tapasztalatok igényes, irodalmi szintű földolgozása egyre több magyar író növekvő érdeklődését bizonyítja.”

Annak hangsúlyozása, hogy a valóságot mind jobban és jobban ismerő emberekre van szükség — s egyáltalán, hogy az egész magyarországi sajtó rousseau-i ártatlansággal üdvözli a felerősödő szociográfia-és riportirodalmat —, nem meglepő, hiszen „1957 után egyre inkább a szocialista építést ösztönző műfajt”¹ ismerik fel benne, az ötvenes évek második negyedében fellendült, ellenzékinek számító, ún. tényirodalommal szemben. Az utóbbiról szólva Czine Mihály megállapítja, hogy az a riportnovella műfajánál nemigen jutott tovább, s nem is igen juthatott, mert az írók szándékát „naturalistának bélyegezte az akkori kritika egy része”, és hogy „a személyi kultusz dermedtségéből ébredező irodalom a riport, a vitairat és a szociográfia segítségével vélt visszatalálni a valósághoz. Első lépésként nem is tehetett mást: a hamisnak bizonyult vagy hamisnak vélt teóriákkal szemben az élet tényeit mutatta fel, abban a hitben, hogy már a pusztá felmutatással is sürgető feladatokra ébreszt”. Az idézet első mondatának „vélt” és a másodiknak „abban a hitben” kitétele bizonytalanná teszi a jelentést, mintegy „véltté” az irodalom visszatalálását a valósághoz és a pusztá tényfelmutatás eredményességét. A tényeket ugyanis nem csupán teóriákkal helyezték szembe, ha-

nem egy romantikus-fanatikus társadalmi gyakorlat csődjével is, ami már nem némileg, hanem egészében módosíthatja a felszabadulást követő évtized először föld alá szorult, majd éledező, rügyekben jelentkező tényirodalmának megítélését.

Ezen a ponton már nem Czinével, hanem egy széles körben elterjedt nézettel kell vitába szállnunk: „A revizionizmus csak a felszínen megragadó, a társadalmi fejlődés lényeges vonásaitól eltekintő irodalom-szociográfiai műveknek tapsol, a szociológiai kutatást a szűk empirizmus irányába ösztökéli, és ezzel elszakítja a marxizmus társadalomelméletétől.” (Hegedűs András)² Igen, kizárólag elméleti szempontból vizsgálva a szocialista irodalom-szociográfia kifejlődését „fenyegető veszélyeket”, nem pedig egy összefolyamat vonásaként, csak erre a következtetésre juthatunk. Az ilyen megállapítások viszont azt eredményezik, hogy az irodalmi élet irányítói, „felvigyázói”, de a marxizmus társadalomelméletéhez őszintén viszonyuló marxisták is minden okfeltáró fejtegetés és ésszerű következtetés nélküli, csupán az empirikus valóság elemeivel építkező írást revizionistának, „destruktívnak”, legfeljebb „a valóságot túl szubjektíven tükrözőnek” ítélnék.

De miért? Hiszen — s ezt csak ismételjük — a jó szociográfia, riport nem érheti be az általános és a különös, a szükségszerű és a véletlen sajátos asszimilálása és meggyőző következtetések levonása nélkül, nem érheti be a jelenségek halmazával. Csakhogy a valóság, példánk esetében az élő, változó szocialista szociográfikus irodalom fejlődésmenete sem elvi, annál inkább gyakorlati síkú, még ha nem is olyan gyakorlatias, mint kellene. Említenünk sem kell talán, hogy ez a gyakorlat megnyire nélkülözi a tiszta formákat, tehát aligha várhatjuk, hogy egész menetében a marxista társadalomelmélet ideális megvalósulásait (és csak azt) adja, s annak mindig valódi csúcsein járjon. Ugyanakkor megmosolyogtatónak tűnik valamennyi nem totális alkotását a filozófiai racionalizmus platformjáról „hamis objektivizmussal” stb. vádolni.

Sokkal összetettebb valóságfolyamatról van itt szó, mely egyszerre hegy és völgy, csúcs és síkság, emelkedő és lejtő. Fejlődése sem hasonlít mindig a klasszikus dráma progresszív cselekményvonalához. Hogy az 1953—56-os időszakban milyen jellegű, intenzitású volt, hány ágra osztott és azok egymáshoz hogyan kapcsolódtak, az sajnos csak néhány jelzős meghatározásból ismeretes, pedig most, harmadvirágzása, illetve „harmadrügyezése” idején (mert a virágzásig csak az első alkalommal jutott el) feltétlenül számolni kell vele, s inkább ennek eredményeiből, eredménytelenségeiből következtetni, tanulni, mint az egészet a háború előttire és a jelenlegire polarizálni, kidomborítva az utóbbi helyzeti előnyét.

Remélhetőleg Darvas József könyve (az *Írószemmel* 1970-ben is szerepel vázlat) részletes történeti elemzését adja majd, s fogódzója lesz a további kutatásoknak, melyek vagy cáfolják, vagy megerősítik, de mindenesetre határozott képet adnak erről az ellenzékiként fémjelzett tényirodalomról. Kibontakozásakor, kezdeteiben hogyan is rendelkezhetett volna a valóság mint összefolyamat megragadásának módszerével, hiszen minden egyes új gyakorlat, ha nem is igényelt teljesen új módszert, véletlenül sem kölcsönözhet akadálytalanul jól bevált recepteket a marxizmus fegyvertárából: a megváltozott körülmények minden eddigitől eltérő, sajátos módszert igényelnek, mely menet közben alakul ki véglegesen.

Az akkori egyszólamú társadalomszemlélet látszatharmóniáját disszonáns hang alig zavarhatta, védői az alapos és átfogó okfejtésekre nem irodalmi „érvekkel” válaszoltak, s a félig lepezett erőszak eszközeivel állították vissza a megbomlott egyensúlyt. Igazi keletje a negyvenes évek végén és az ötvenesek elején volt a „revizionista”, „dogmatista” és „opportunistá” vésetű bélyegzőknek. Az évtized közepe felé haladva megkoptak a tökéletes szélcsend-teremtésben, s a XIX. kongresszus, sőt a XX. után (a tárgyalt időszakban) is akadályozták a fejlődést saját inerciájuk folytán.

A felszabadulás után mondhatni teljesen föld alá szorult szociográfikus áramlat első fellélegzése egy nyíltan osztályszellemű, frenetikus szocializmus levegőjében csak nagyon óvatos és ösztönös lehetett, mert ez a társadalom még a valóság pusztá tényeinek felmutatását sem tudta ingerületlenül fogadni. Hozzá kellett először szoknia önnön — nem képzelt, hanem valódi — jelenségeinek szemléléséhez, a dühkitörések elfojtásához, a higgadt tudomásvételhez. Az elhallgattatás reflexrendszerének halványulásával egyenes arányban változhatott, igényesedhetett szemléletileg és módszertanilag egyaránt a szociális ihletésű irodalom. Az eszmélés, magáraébredés, a tényközlés szakaszát előbb-utóbb az elemzés, a következtetésekkel cselekvésre szólítás váltja fel. Egyébként teljesen indokolatlan lenne akár egy ilyen felfejlődő, akár a fejlődése csúcán álló folyamat egészétől szigorúan, lépésről lépésre számon kérni az összefolyamatokban való gondolkozást.

A szociográfia, a riport — az irodalom többi műfajához hasonlóan — „lehetővé teszi, hogy elevenen, hatékonyan és átütő erővel ábrázolják a valóság egy részletét, az összefolyamatnak és összefüggéseinek felismerése nélkül is”.³ A sokat vitatott tényirodalom tehát e lukácsi meghatározásban adott magasságban is csúcás lehet. Az irodalmi élet egységességének elve is magától értetődően ellentmond a politikai elvek szerinti osztályozás prioritásának, *egyazon* (egysodrású!) folyamat nem szemléletbeli (mert ezt hic et nunc csak rosszindulattal lehet különbözőségként értékelni), csupán módszerbeli fogyatékosága alapján marxista és revizionista társadalomszemléletűre bontásának, amikor a hiányosság nem vezetett szemléletbeli különbséghez. Valamely nem igényesebb marxista módszerekkel ábrázoló mű még lehet marxista társadalomlátású, s nem kell mindenképpen kiutasítani ebből a fogalomkörből az elméleti és gyakorlati marxizmus „tisztasága” érdekében. E módszereknek ugyanúgy vannak pozitív, mint negatív megvalósulásaik, ezt természetesnek, saját lényegükből következőknek kell tartanunk.

Társadalomfelfogásunk határkérdéseit érinti a probléma, és a kritika „meddig”-jét is, mely nem új bizonytalansági felület világlátásunkon belül, hiszen a szocializmus megvalósítását vállaló társadalmakban „a minden létező kíméletlen bírálata” elvének gyakorlati megvalósítását — ugyancsak gyakorlatilag — lehetetlenné teszi a diktatúrát gyakorló és a későbbiekben is döntő hatalmi fölényben maradó osztály. (Egyedül a liberális szocializmus szabad kritikája képez kivételt, mert gyónócédulaként lebegtetni a legdestruktívabb kritikákat is, ha azok elvontan, nem elég konkrét élel fordulnak a valóság felé.) Dogmákba merevedett marxizmusa nem a fennállását kétségbe vonó, hanem biztosítani akaró szemléleteket, az „építő jellegű” kritikákat teszi magáévá, és népellenesnek, a kapitalista restauráció kísérletének minősíti a „rendszer ellenségei munkálkodását”, de jól megfontolt okokból ide sorolja az övével

szemben ellenzéki marxizmus tevékenységét is, mert rá nézve ez a „véltárs” veszélyesebb a „legkörmönfontabb” kapitalista manőverezésnél. Hogy pontosan hogyan, milyen mértékben vegyültek, vettek részt az említett — az egész szocialista világra jellemző — áramlatok a második világháborút követő évtized magyarországi társadalmában, kultúrájában, azt az időszak több szempontból való újraértékelése, részletes felülvizsgálata tárhatja fel, teheti majd lehetővé. Nem kell mindenáron az eddigi megközelítések kétségbevonására törekedni, mert azzal nem sokat változtatunk a ködös, félhomályos ismeretlenen. A korszak szociográfikus irodalmának rendszerezése sokkal sürgetőbb feladat, hisz így bővíthet ki az eddigi irodalmi elemzések névmutatója, így kerülhet az esetek többségében emlegetett két név (Sarkadi és Karinthy szerepel majdnem mindenhol, még az irodalomtörténetekben is) elé, mögé, helyett vagy mellé stb. néhány másik is.

Elfogadhatjuk-e azt az álláspontot, mely szerint a szociográfia művelésére Magyarországon csak 1957 után „nyíltak először kedvező lehetőségek”?⁴ Általában véve a polgári társadalom természetéből fakadó polifon szellemiség éppen sokszínűségénél fogva volt kedvezőbb a politikai szocialista társadalmakra mindmáig jellemző monolit kultúrával szemben, még ha idézőjeles értelemben is volt szingazdag. Végző soron a társadalmi feltételek sem befolyásolják százszázalékosan alakulását. Amennyire kedvező, olyannyira kedvezőtlen lehetőséget is lehet látni abban, hogy „a szocialista építést ösztönző műfajt ismerték fel benne”⁶, és hogy művelésére akadémiai intézeteket is felállítottak. Hegedűs szerint „a társadalmi valóság feltárásában mind az irodalmi szociográfia, mind a szociológia mindenekelőtt a párt közvetítésével nyújthat segítséget”, mert „a mi viszonyaink között a pártban összegeződik a társadalmi valóságunkról szerzett összes ismeret, és mindenekelőtt itt érik olyan döntésekké és cselekvési normákká, amelyek eredményeként a társadalomról szerzett ismeret nélkül is az anyagi vagy a tudati valóságban a fejlődés egyik forrásává válhat”.⁶ A szociográfusnak segítenie kell az egységes fejlődés útjának kimunkálásában, mondja, s hozzáeszi, hogy „ezt a feladatot nem szabad valamiféle avantgardizmustól vezéreltetve értelmezni”.

Mielőtt bővebben tárgyalnánk a párt és a szociográfia viszonyának egyes vonatkozásait, fel kell tennünk a kérdést: miért ne lehetne valamely szociográfikus irányzat avantgarde jellegű? Miért kell minduntalan kizárólagosságra törekedni, előre gyártott kaptafaelmélet konfliktusmentes, mechanikus realizálását várni? Egyáltalán mi szükségelteti a beszűkült, egynyomtávú marxista szociográfiát? Miért az állandó idegenkedés az avantgardizmustól s a nem szavalt és nem öt éves terv pontosságú szociográfikus hullámoktól? Tovább lépésként következézik még egy idézet, de már Darvástól: „Egy forradalmi világnézetet, mozgalmat, ha uralomra jut, állandóan fenyeget a pragmatizmus veszélye — s ez ellen eredményesen küzdeni csak az elv és a valóság állandó, kíméletlen szembesítésével, a valóság minél több oldalú felfedezésével lehet. Ez konfliktusokkal járhat, ám ezeket vállalni kell.” Ennek ellenére, nézete a szociográfia (jelen) társadalmi helyéről szinte egybevág az előzővel: „A mi rendszerünknek, a mi társadalmunknak viszont az az érdeke, hogy önmagáról minél többet tudjon; az önismerete minél teljesebb legyen. Ezért mertem én leírni valahol, hogy a mi mai írói szociográfiánk csak »kormánypárti« lehet. Nem azért, mert csak ezt engedjük; a »lehet«

szónak itt nem megengedő értelme van. Hanem azt jelenti, hogy a minél mélyebb, minél összetettebb társadalmi kutatás-elemzés a rendszer javítása irányába hat. Tudom természetesen, hogy csak elvileg ilyen egyszerű a dolog; ám ami elvileg igaz, annak az útjából — ha konfliktusok árán is — el lehet, el kell háritani a gyakorlati akadályokat.”

A szociográfiának tehát előnyére válik a „kormánypártiság”, míg a „rendszer javítása irányba hat”, amíg javító szándékú, s munkáját össze tudja egyeztetni az államgépezet irányítójáéval. Ám nemcsak hogy fennáll, hanem igen gyakran a valóság szintjén jelentkezik az *elvi igazság*, a *megítélés* kettősségének kérdése is, mert a kormány igazságához, cselekvésre szólításához, változtatási szándékához nem mindig idomulhat a szociográfusé. Nyilvánvaló különbség a kettő között, hogy míg amaz hatalmi stb. eszközökkel foghat elvei valóra váltásába, addig ez meg kell elégedjen az írott szó „mindenhatóságával”. Szem előtt tarthatja ugyan a kormány irányelveit, határozatait, terveit, de ez rá nézve semmiképpen sem lehet kötelező érvényű. Amennyiben az volna, a szociográfia a hivatalos politika asszisztensévé fokozódna le. (A megoldhatóság látzatáig sminkelt konfliktusok irodalma egy apparátus zökkenőmentességig kendőzött tevékenységét igazolná.)

A nem „kormánypártiság” természetesen még nem ellenzékiesség, habár már magában hordja ennek csíráit, a függőségi viszony nélküliség, az önállóság folytán, az elkerülhetetlen apró eltérések, belső ellentmondások, vélemény- és meglátásbeli különbségek formájában. Hogy mikor válik ellenzékivé az ilyen magatartásforma, talán Živojin Pavlović belgrádi filmrendező interjúja egy mondatával illusztrálhatnánk legjobban: „A konstruktív kritika, az a kritika, amelyik a lyukas gumit akarja kicserélni a társadalmi gépezeten, ahelyett, hogy az egész autóbuzsut az anyjába küldené, számomra semmilyen kritika, semmilyen akció, röviden: minden jelentőség nélküli.” Kritikai viszonyulása szempontjából a szociográfia is lehet konstruktív, tagadó vagy parciális szájhősködő. A pavlovići álláspont tagadó, azaz — hogy a szót csak negatív értelemben használók is igazolva lássák magukat — destruktív. A szociográfiai destruktivitásnak is két, esetenként egyáltalán nem, vagy alig szétválasztható lehetősége van: az anarchista és a forradalmi tett.

A fennálló viszonyokat mindenáron konzerválni akaró csoportok az anarchizmus és a forradalmiság szétsugárzását a társadalom szervezetében igyekeznek teljesen megakadályozni, vagy ha ez lehetetlen, akkor semlegesíteni, lokalizálni, izolálni, magához édesgetni stb. A „kormánypártiság” megkövetelése ilyenképpen lekenyerezéssel és a degradálással azonos, mert a szociográfia funkciója kiegyenlítődik a képviselői beszámolóéval. Jelentős irodalmi szerepe lévén, nem szenvedheti el kívülálló céltételezésnek felsőbbbségét, mert megvannak önállósága feltételei. Függőségi helyett kapcsolati szinten kötődik a társadalomirányításhoz. Sokkal inkább kell egy kormánynak „szociológiapárti”-nak lenni — ha már ilyen viszonylatokban gondolkodunk —, mint fordítva, hisz tevékenysége megköveteli az összes társadalmi tapasztalatok figyelembevételét, felhasználását is, s ezért közvetlen érdeke kell legyen a társadalmi tudat formálásában jelentős szereppel bíró szociográfia minél sokrétűbb, többirányú fejlődésének lehetővé tétele — nem pedig szabályozása. Hegedűs fentebb idézett szemlélete teljesen manipulatív alapokra helyezi műfajunk és a politikai felépítmény viszonyát, mert úgy véli, hogy a szociográfia meg a társadalmi valóság közé a pártot kell katalizá-

torként állítani, azt az ideológiai totalitást, melyben „összegeződik a társadalmi valóságunkról szerzett összes ismeret”.

Az új erőre kapott szociográfiát most nem az ellenzékiesség jelzője fenyegeti, hanem az intézményesítés, a megszelídítéssel, törvényesítéssel járó sterilitás. Ilyen meddőség-csokornál Nemes György válogatása sem lenne több, ha nem szerepeltetne néhány, a háború előtti szociográfiában tapasztalatokat szerzett idősebb s egy-két fiatal író, akik írásaikban nemcsak megközelítik, kerülgetik, hanem valóban fel is tudják fedezni az új Magyarországot, sőt néha — öntudatlanul ugyan — a keletközép-európai valóságot.

Igaz ugyan, hogy nem kerültek a kötetbe nehézségeket elhallgató írások, de mértéktelenül megnőtt a sematikus, középszerű leírások, amatőr-felvételek száma. A topográfikus ecsetkezelés eredményeinek, tömörkényes, néprajzi elemekben gazdag életképeknek a folyóirattengerből való kimentése aligha indokolható (Szekuláty Péter: *Lagzi hetvenben*; Gulyás Mihály: *„Nézzétek a szemüket”*; Bajor Nagy Ernő: *Búcsú Csatkán*). Vannak a gyűjtemény tárgyköréhez nem vagy nagyon lazán kapcsolódó, minőségileg kifogástalan írások is (Mesterházi Lajos: *Városom Budapest*; Thurzó Gábor: *Nyár a világ végén*; Cseres Tibor: *Az idej aratás*), melyek egy célt szem elől nem tévesztő szelekció esetén kimaradtak volna. A nevelés gyakorlati elemzések (Csőregh Éva: *Hajnali ügyelet*; Kántor Zsuzsa: *Vitázó gyerekek*; Gondos Ernő: *Szemtől szemben a szöveggel*) azért nem illeszkednek a törzsanyaghoz, mert pedagógia-központúak, s minden valószínűség szerint ilyen igényrel is készültek, tehát ismételtlen a válogatóra kell apellálnunk, akár Csontos Gábor személytelenségbe burkolózó, elvont gazdaságpolitikai tapogatózása esetén.

A hátramaradt hűz név közül Darvasét, Erdeiét, de legfőképpen Galgóczi Erzsébetét és Fekete Gyuláét kell kiemelnünk. Darvas elméleti fejtegetésével már némileg foglalkoztunk, Erdei a paraszttársadalom egyik átmeneti képződményéről, a tanyavilágról írt munkája egészéről (írt csak egy részlete jelent meg) külön is érdemes írni, most lényegesebbnek látszik a gyakorlati szociográfia vizsgálata, mert a könyv valódi értékeit lényegében az ilyen írások adhatják.

Szenvedélyes hangú, polemizáló tanulmányában Fekete a magyarországi népesedéspolitika másfél évtizedes problémáját, a népszaporulat visszaesését kiváltó okokat vizsgálja, s ad szigorú ítéletei alapján félreérthetetlen választ: a munkabérek egyáltalán nem tartalmazzák az utódnevelés költségeit, annyira sem, mint a polgári társadalmakban. Elevenné, életizűvé teszik előadását a „vitapartnerek” részben vagy teljes egészében idézett levelei, cikkei, pl.: „A nemzet pedig nem fog kihalni, emiatt nem kell aggódnunk, mindig lesznek olyanok, akiknek a gyerek a hobbyjuk, mint ahogyan kutyabarátok is mindig vannak, ha nem is kapnak *kutyapótlékot és kutyaolát*.” Lehetetlen közömbösen fogadnia az ilyen „állásfoglalásokat”, melyekről — mint mondja — tévedés volna hinni, hogy szélsőségesen egyedi esetek, hiszen tucatszám jelennek meg egy-egy vita alkalmával az újságokban: „Megérdemelné a vizsgálódást, hogyan juthatnak el nálunk az iskolai számarlétrán esetleg a diplomáig, a doktorátusig, a *közösségi tudat, a szocializmus* — vagy tantárgyakra fordítva: a történelem, az etika, a filozófia, a gazdaságtörténet, a politikai gazdaságtan — ilyen *analfabétái*?” A hobby-elmélet érveit cáfolva eljut az utódnemzedékekért való felelősségig, a szubjektív nézőpontú szemléletet össztársadalmival váltja fel: „Gyermeektelenek, egykések,

akárhánygyerekesek felelőssége oszthatatlan és közös az utódok ügyében, és pedig az erkölcs, a jog, a gazdálkodás, a nemzeti lét, a társadalmi reprodukció, az emberi lét szférájában egyaránt." Erre a tételre építi a „Ki viselje az utódnevelés költségeit?” című fejezet okfejtéseit. A polgári közgazdaságtan és a marxizmus klasszikusai egyformán vélekednek az utódnevelés költségeit illetően: a munkabérnek kell fedeznie. A munkabér a reprodukció, a napi és távlati újratermelés költségeit kell fedezze a kor színvonalán. Tehát a létfenntartás mellett a fajfenntartás (gyermeknevelés) is függvénye. Ha a jelenlegi átlagos munkabér tartalmazná is a reprodukciós költségeket, nem lenne reális, mert — durva egyszerűsítéssel — „a házaspárok egyharmada (egykések) felében, egyharmada (gyermektelenek) teljes egészében »rovaon kívül« használja fel, azaz: saját napi szükségleteire fordítja, föléli. A Központi Statisztikai Hivatal egyik, a társadalmi rétegeződésről készült kiadványa 100—250 százalékos átlagos életszínvonalbeli különbségekről számol be azonos munkát azonos eredménnyel végzők között. A gyermektelen családok fajlagos jövedelmi szintje ugyancsak meghaladja (kétszeresen, háromszorosan, három és félszeresen) a három- vagy több gyermekes családokét. Ezen a morálisan semmiféleképpen sem indokolható új rétegeződésen olyképp lehet változtatni, hogy a *már nem termelőkorúak* eltartásához hasonlóan közteherviseléssel oldjuk meg a *még nem termelőkorúak* nevelését. Ez esetben a megoldás elemi matematikai ismereteket kíván: a munkabér klasszikus képletéből — s egyben a szocialista elvi minimumból — kiindulva az utódnevelési »rovaon« fel nem használható összeget visszavesszük utódnevelési hozzájárulás (félrevezető szóhasználat: gyermektelenségi adó, aggregényadó), progresszív öregségi járulék stb. címén, és csatoljuk a kettőnél több gyereket nevelő családok jövedelméhez.”

A negyvenoldalas tanulmány rövid, hézagos ismertetése betekintésnél semmiképp sem több, ennél sokkal jelentősebb figyelmet érdemel az olvasó és a demográfus részéről. Jónéhány szocialista ország demográfusai felhasználhatnák eredményeit, hogy esetenként ne kerüljön újra sor drasztikus abortusztiltó intézkedésekre, mint azt Románia példáján láthattuk, mert az megoldás helyett a társadalom több gyermekes rétege helyzetének súlyosbítását idézi elő. 13,4 ezrelékről ugyan 27,4-re emelkedett a születések száma, de a bérviszonyok változatlanul a régiek, vagyis a megoldás látszólagos eredményességű. A családi pótlék nagyon távol áll a teljes költségtérítéstől, bár valamennyi szocialista országban ez a legjelentősebb családvédelmi intézkedések egyike.

A termelőszövetkezeti vezetést, az önálló döntési folyamatok útját, lehetőségeit, valóságát véve szemügyre, Galgóczi Erzsébet is a magyar társadalom mélyéről hozta témáját. A ménfőcsanakai tsz vizsgálatán át jut el országos méretekben (sőt azon túl is) helytálló következtetéseikig. A termelőszövetkezetek ellenőrzése egyáltalán nincs megoldva — mondja, s ebben nem nehéz a mi mezőgazdasági munkaszervezeteink egyik lényeges vonásának párhuzamát látnunk. De hasonlóan állunk munkástanácsainkkal is, a termelés szinte minden ágában. „A területileg illetékes Népi Ellenőrző Bizottságon kívül senkinek sincs joga komolyabb ellenőrzésre. A járási tanács csak a törvényesség és az adófizetés szempontjából ellenőriz, a Magyar Nemzeti Bank csak a hiteligényeket vizsgálja. Az ellenőrzést a termelőszövetkezet választott Ellenőrző Bizottságának kellene gyakorolnia, de sajnos általában az a helyzet, hogy

a Bizottság egyszerű parasztember tagjai nem értenek a könyveléshez, nem ismerik a jogszabályokat és nem is tudják áttekinteni egy nagyüzem szerteágazó üzleteit. — Az ellenőrzés majdnem teljes hiánya kivétel nélkül abszolút tisztességes tsz-vezetőket feltételez.” Közösségi szempontok szerint megszervezett szocialista ellenőrzés elképzelhetetlen megfelelő káderek nélkül. A termelőszövetkezeti Ellenőrző Bizottságok munkája, bármennyire is alapuljon demokratikus elveken, nem válhat kifogástalanná, zökkenőmentessé az esetek óriási többségében, a tagság egésze által választott tagok képzetlensége, hozzá nem értése folytán. Az általános, legfeljebb középszintű végzett parasztemberek képtelenek áttekinteni a termelőszervezési, jogi, ügyvezetési stb. problémákat. Ily módon a manipuláció minden életre hívható formája lehetővé válik a techno- és bürokrata, valamint a „kisegítő” (pl. brigádvezetői) réteg számára. „Ménfőcsanakon az előző elnök havi 40 munkaegységért dolgozott. Szabó László havi 100 munkaegységet plusz kétezer forint fixet szavaztatott meg magának. Így évi keresete meghaladta a százezer forintot. A helyi főkönyvelőt alacsonyabb munkakörbe helyezte, hogy kétszer annyi fizetéssel a maga emberét állítsa helyére. Az évenkénti prémium sem tetőzte be igényeiket, s Szabó a közgyűléssel megszavaztatta, hogy házáat — önköltségi áron — a tsz anyagából építhesse fel.” Végeredményben demokratikusan történt minden: a közgyűlés, ha megszavaz valamit, az a törvényesség keretein belül van. A közgyűléseken jelen kellett lenniök az Ellenőrző Bizottság tagjainak is, akiket állítólag rátermettségük miatt jelöltek posztjukra, legalább ők miért nem kérdőjelezték meg a döntéseket? A választ már az előzőekben megkaptuk, érvényes a tsz vezetőségére is: „A hét vezetőségi tag mindent megszavazott, amit az elnök vagy a főagronómus elébük terjesztett.” Az egyik jegyzőkönyv arról számol be, hogy az irodaház építését az idén megkezdik, de arról is, hogy nem kezdük meg. A vezetőség mindkét határozatot megszavazta. A munkaszervezeteken belüli demokratizmust (ahogyan mi mondanánk: öngazgatást) kellene hogy szolgálják a közösségi döntések, a dolgozók sorából önmaguk választotta irányító, ellenőrző stb. szervek. A közgyűlés, a közakarral választott vezetőség hatásköre nincs leszűkítve, és mégis önkényeskedések, visszaélések sorozata jöhet létre. A bajok forrása már a mindnyájunk által valódi demokráciaként elfogadott társadalomelméletben és gyakorlatában is felfedezhető. Túl nagy az optimizmus a demokráciát, a közösségi gondolkodást, tettet illetően. Olyasmiben is a közakarat megnyilvánulása lehetőségét látjuk, amiben azt szükségtelen utópizmus keresni. Hiába választja a közösség az érdekeit legjobban képviselő embereket az Ellenőrző Bizottságba, a vezetőségbe, ha azokat a szak- és hivatalnoki értelmiségi — *képzettségéből eredő* előnye, tekintélye, meggyőző érvelése révén — bármely pillanatban félrevezetheti. Esetünkben a tsz elnök és „vezérkara” valószínűleg „határozott érveléssel”, „alapos indokokkal” bírta rá a közgyűlést a tsz építőanyagának elajándékozására stb. A tagság felkészültségétől, közösségi tudatától függ minden — mondhatnánk: attól is, de legyen bár a legmagasabb fokú ez a tudat, nem jelenti, hogy nem állnak majd tanácsaltalanul a szakkérdések, — területek előtt, melyeken belül rengeteg manipulatív lehetőség rejlik.

Sok mítoszt kell tehát eloszlatni a „teljes” és „közvetlen” örendelkezés, önrányítás szférájában is. S a mítoszromboló tevékenység része-

sévé válik a szociográfia, ha túllép a szivárvány-elméletek káprázatán a társadalom mélyrétege felé. Legújabb hulláma elé azonban veszélyes buktatót állít a „kormánypártiság” eszméje és a szociográfiai hagyomány tisztázatlansága, melyek egyaránt késleltetik valódi méreteiben való kibontakozását.

¹ Czine Mihály: A naturalizmus, Gondolat, Bp. 1967. 155. old.

² Hegedűs András: Azonosság és különbözőség, tanulmány, megjelent: Elvek és utak, Magvető, Bp. 1965. 184. old.

³ Lukács György: Művészet és társadalom, Gondolat, 1969. R riport vagy ábrázolás, 134. old.

⁴ Czine M: I. m., 155. old.

⁵ Hegedűs A.: I. m., 185. old.

⁷ Susret, omladinska revija, Beograd, 1969. IV. 2., 97. szám. Revolucija je anarhistički čin.